

А.К. Оспанова ^{*1}

¹*PhD доктор, Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің ғылыми қызметкері, Астана, Қазақстан.
E-mail: ospanova_akmaral@mail.ru, ORCID ID:0000-0003-2436-7109*

XX ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ-ТҮРІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ: САЯСИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ БАЙЛАНЫСТАРДЫҢ ТАРИХИ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа

Ғылыми мақалада 1921-1990 жылдардағы әлемдік экономикалық дағдарыстың киын кезеңіндегі КСРО аясындағы қазақ-түрік қарым-қатынастарының даму мәселелері қарастырылған. Зерттеуге алынған кезеңде Қазақ КСР мен Түркия Республикасы арасында тікелей байланыс болмағанын, тек Кеңестік Ресей басшылығы арқылы мәдени байланыстар болғанын архив деректері дәлелдеп отыр. Османлы мен Ресей патшалығының өзара саяси байланыстары XVI ғасырда қалыптаса бастаған болатын. Алайда, 530 жыл бойынша екі мемлекет арасындағы саяси дипломатиялық қарым-қатынас өзара бәсекелестік пен тарихи күрес барысында жалғасын тапты. Тарихи тұрғыдан екі жақты қарым-қатынастар геосаяси субъектілер арасындағы қарама-қайшылықтар мен әскери қақтығыстарға толы болды. Ынтымақтастық пен одақ болып бірлесіп әрекет жасаған кезеңдер тек XX ғасырдың 20 мен 30 жылдар аралығында негізі қаланды. 1923 жылмен басталып 1939 жылмен шектелген бұл кезеңді екі мемлекет арасындағы достық қарым-қатынас пен ынтымақтастық жылдары деп анықтауға болады. Мақалада Кеңес-Түрік қатынастарындағы Кеңес мемлекетінің Түркия саясатына талдау жасалынған. Кеңес басшылары мен Түркия үкіметі арасындағы саяси байланыстар үш тарихи кезеңге бөліп қарастырылған. 1960-1990 жылдары қазақ және Түркия арасындағы мәдени байланыстардың дами бастаған алғашқы кезеңі ретінде сипатталады. Зерттеуде Түрік және Ресей ғалымдарының ғылыми еңбектері басшылыққа алынып, Қазақстан Орталық Архив құжаттары негізгі дерек ретінде пайданылды. Мақалаға салыстырмалы талдау, хронологиялық тарихи әдіс негізінде кең көлемде зерттеу жасалынды.

Кілт сөздер: Қазақ КСР, Османлы, Түркия, Ресей патшалығы, Ататүрік, Сталин, Кеңес Одағы, Орталық Азия.

А.К. Оспанова ^{*1}

¹*PhD, Researcher, National Museum of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan
E-mail: ospanova_akmaral@mail.ru, ORCID ID:0000-0003-2436-7109*

KAZAKH-TURKISH RELATIONS IN THE 20TH CENTURY: HISTORICAL FOUNDATIONS OF POLITICAL AND CULTURAL TIES

Abstract

The scientific article examines the development of Kazakh-Turkish relations within the USSR during the difficult period of the global economic crisis of 1921-1990. Archival data proves that there were no direct contacts between the Kazakh SSR and the Turkish Republic during the period under study, but only through the leadership of Soviet Russia. Political relations between the Ottoman Empire and the Russian Empire began to take shape in the 16th century. However, for 530 years, political and diplomatic relations between the two states continued through mutual rivalry and historical struggle. Historically, bilateral relations have been full of contradictions and military conflicts between geopolitical entities. Periods of cooperation and joint action as a union began only in the 20-30s of the twentieth century. This period, which began in 1917 and ended in 1939, can be defined as years of friendship and cooperation between the two countries. The article analyzes the Turkish policy of the Soviet state in Soviet-Turkish relations. Political relations between Soviet leaders and the Turkish government are divided into three historical periods. The 1960-1990s are characterized as the first period of the beginning of the development of cultural ties between the Kazakhs and Turkey. The study used scientific works of Turkish and Russian scientists, and documents from the Central Archive of Kazakhstan were used as the main data. The article is widely researched on the basis of comparative analysis and chronological historical method.

Keywords: Kazakh SSR, Ottoman Empire, Turkey, Russian Empire, Ataturk, Stalin, Soviet Union, Central Asia

*Оспанова А.К. *¹*

*¹PhD, научный сотрудник Национального музея Республики Казахстан, Астана, Казахстан
E-mail: ospanova_akmaral@mail.ru, ORCID ID:0000-0003-2436-7109*

КАЗАХСКО-ТУРЕЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В XX ВЕКЕ: ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ И КУЛЬТУРНЫХ СВЯЗЕЙ

Аннотация

В научной статье рассматривается развитие казахско-турецких отношений внутри СССР в сложный период мирового экономического кризиса 1921-1990 годов. Архивные данные доказывают, что прямых контактов между Казахской ССР и Турецкой Республикой в исследуемый период не было, а только через руководство Советской России. Политические отношения между Османской империей и Российской империей начали формироваться в XVI веке. Однако на протяжении 530 лет политические и дипломатические отношения между двумя государствами продолжались в ходе взаимного соперничества и исторической борьбы. Исторически двусторонние отношения были полны противоречий и военных конфликтов между геополитическими субъектами. Периоды сотрудничества и совместных действий в качестве союза наступили лишь в 20-30-е годы XX века. Этот период, начавшийся в 1917 году и завершившийся в 1939 году, можно определить как годы дружбы и сотрудничества между двумя странами. В статье анализируется Турецкая политика Советского государства в советско-турецких отношениях. Политические отношения между советскими руководителями и турецким правительством делятся на три исторических периода. 1960-1990-е годы характеризуются как первый период начала развития культурных связей между казахами и Турцией. В исследовании использовались научные труды турецких и российских ученых, а в качестве основных данных использовались документы Центрального архива Казахстана. Статья широко исследована на основе сравнительного анализа, хронологического исторического метода.

Ключевые слова: Казахская ССР, Османская империя, Турция, Российская империя, Ататюрк, Сталин, Советский Союз, Средняя Азия

Кіріспе.

1492 жылдан бастау алған Түркия-Ресей қарым-қатынастары 530 жыл бойы тарихи өзара күрес пен геосаяси бәсекестік аралығында жалғасқан болатын. Бұл қарым-қатынастардың шамамен 50 жылы шиеленістерге толы болды [1]. Османлы мен Ресей арасындағы алғашқы дипломатиялық қатынас Мәскеу княздігінің Осман империясына 1492 (басқа деректерде 1497 жылы) Ресей елшісі Михаэль Плещеевтің Стамбулға келуімен басталған болатын [2;133]. Алғашқы қарым-қатынастардың құрылуына Қырым ханы I Менгли Герай / Гирай (1445-1515) тікелей бастамашы болды. I Менгли Герай Мәскеу княздігінің Алтын Орда мемлекетінің басқыншылығынан шығып, егемендігін қалпына келтіруге көмектескен Қырым хандарының бірі. I Менгли Гирай ханның қызметі мұнымен ғана шектеліп қалмай Мәскеу князі IV Иванмен және Османлы Сұлтань II Баязид арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастың негізін қалауға себепкер болды. Стамбул және Мәскеу арасындағы достық қарым-қатынасты сақтағысы келген IV Иван Османлы Сұлтань II Баязидтан елшілер мен көпестер үшін сауда-саттық барысында еркін жүруге рұқсат сұрады бұл өтініш оң қабылданды [2; 132-133]. Осы негізде екі мемлекет арасындағы алғашқы байланыс орыс көпестерінің Осман империясына келуімен, сауда-саттық негізінде орнаған болатын.

1492-1512 жылдар аралығында Османлы мен Мәскеу княздігі достық қарым-қатынаста болды [3; 25-26]. Османлы империясы мен Ресей патшалығы (империясы) арасында 12 мәрте соғыс болып, оның 7-і Ресейдің жеңісімен аяқталды [4; 725]. Олардың біріншісі 1568-1571 жылдар аралығында болған Астрахань (Еждерхан) жорығы. 1552 жылы Қазан хандығын басып алған IV Иван 1566 жылы Астрахань-ды алуға біраз күш салып, іс-шаралар жүргізді [2;169]. Кейін Османлы билігіндегі Еділ өзені Ресейдің қарамағына өтті. Орыс басқыншылығы XVI ғасырдың II жартысынан бастап, Солтүстік Кавказдағы Кабардин аймағымен Терек өзені және Қара теңіз аймағына қарай жылжи бастады [5; 36].

Ресей мен Османлы арасындағы қақтығыстар: 1676-1681 (Османлы жеңісі), 1686-1700 жж. (Ресей және одақтастарының жеңісі), 1700-1711 (Османлы жеңісі), 1735-1739 (Османлы жеңісі), 1768-1774 (Ресей жеңісі), 1787-1792 (Ресей жеңісі), 1806-1812 (Ресей жеңісі), 1828-1829 жж. (Ресей жеңісі), 1853-1856 (Османлы және одақтастарының жеңісі), 1877-1878 (Ресей жеңісі), 1914-1917 [6;120-128]. Бұл

соғыстардың ең маңыздысы 1877-1878 жылдар аралығында болды. Ресей патшалығы да үлкен шығынға ұшырады, алайда Осман империясының жеңілуімен аяқталған болатын [6;123].

Жоғарыда атап өткеніміздей Түркия мен Ресей қарым-қатынасының тарихында екі империя арасындағы саяси байланыстар қарама-қайшылыққа толы болды. Ынтымақтастық пен одақ болып бірлесіп әрекет жасаған кезеңдер тек XX ғасырдың 20 мен 30 жылдар аралығы болды. 1917 жылмен басталып 1939 жылмен шектелген бұл кезеңді екі мемлекет арасындағы достық қарым-қатынас пен ынтымақтастық жылдары деп анықтауға болады.

Материалдар мен зерттеу әдістері.

Түркия мен Қазақстан арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастар тарихы тәуелсіздік алған жылдардан бастап зерттеліп, жүйелене бастады. Қазақстан тарихнамасында аталған тақырып негізінде Кеңестік кезеңіндегі қазақ-түрік қарым-қатынастарына арналған зерттеулер жеткіліксіз немесе тақырыпқа байланысты еңбектер болғанымен белгілі бір аспектілер ғана зерттелгенін көруімізге болады. Ғылыми тақырыпты зерттеу барысында Түркиялық Қазақстандық және Ресейлік зерттеушілердің еңбектері басшылыққа алынды.

Түрік-Орыс қарым-қатынастарын жан-жақты зерттеп жүрген түрік тарихшылары: Х. Иналжықтың «Османлы-Ресей байланыстары», А. Кураттың «1917 жылға дейінгі Ресей тарихы», Х. Баймырзаның «Кеңестегі түркілік және ислам мәселелері», А. Андижанның «Османлы кезеңінен басталған Түркия мен Орта Азия арасындағы байланыстар» атты ғылыми монографиялары зерттеу тақырыбының аясын кең тұрғыда жан-жақты зерттеуге негіз болды.

Бозкурт Г.С. «Түркия-Ресей байланыстары: Түркияның сыртқы байланыстары, Иманов В. «Түркия мен Ресей арасындағы сыртқы саясат тарихы», Акмаз А. «Ресей экспансионизмінің жүйелену процесі», Елтут Н. «1877-1878 Османлы-Ресей соғысы және салдары», Салих И., Иакши А. «Османлы мемлекетінен бүгінге дейінгі Түркия-Ресей қарым-қатынастары» атты ғылыми зерттеулерде Түркияның Ресей арасындағы тарихи байланыстары туралы мәліметтер ұсынылған.

Қазақстандық зерттеуші Байгаринова Г.А. «История взаимоотношений Казахстана и Турции в 60-90-е гг. XX столетия» атты диссертациясында 1960-1990 жылдар аралығында Түркия мен Қазақ КСР-ы арасындағы мәдени қарым-қатынастар тарихы талданып, нақты деректер келтіріліп, болжамдар жасалынған.

Түркия мен Кеңестік Ресей арасындағы қарым-қатынастар Ресейлік зерттеушілерінің еңбектерінде де терең зерттелген тақырыптың бірі. Ресейлік ғалымдар: Поцхверия Б.М. «Основные этапы советско-турецких отношений. Проблемы истории Турции (Сборник статей)», Аскеров Э. «Принципы мира, дружбы и сотрудничества СССР с народами стран Востока», Чертков Д., Андреасян Р.Н., Можаев Ю.И. «СССР и развивающиеся страны: сотрудничество в развитии экономики и культуры» Колобов О.А., Корнилов А.А., Озбай Ф. «Современные турецко-российские отношения: проблемы сотрудничества и перспективы развития» атты зерттеулерінде Кеңес-Түрік ынтымақтастығының даму ерекшеліктеріне талдау жасаған.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік Орталық архивінің қорынан алынған құжаттар тақырыпты дерекнамалық тұрғыдан зерттеуге негіз болды. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік мұрағатының қор құжаттары пайдаланылды. Архив деректерінде 1960-1990 жылдар аралығындағы Қазақ КСР-ның Түркия арасындағы мәдени қарым-қатынастар туралы деректер жинақталған.

Әдістеме: Мақаланың әдіснамалық негізі тарихилық принципке негізделген. Осы принципке сәйкес кеңестік-түрік қатынастарының қалыптасуын қарастыра отырып, екі мемлекеттің ішкі саясатындағы негізгі тенденцияларын зерттеуге, себеп-салдарлық байланыстары мен заңдылықтарын анықтауға мүмкіндік берді. Зерттеуде сонымен қатар, тарихи-салыстырмалы, тарихи-генетикалық, жүйелілік әдістері қолданылды, осы әдістер арқылы зерттелеуге алынған тарихи процестің функцияларын және өзгерістерін деректік негізде талдауға және Қазақстан аумағындағы Кеңес үкіметі саясатының негізгі аспектілері зерттеуге алынды. Халықаралық қатынастарды зерттеудің бірнеше әдіс-тәсілдері: процесті талдау, болжамды әдістер және шешім қабылдау процесін талдау әдістері қолданылды. Зерттеуде қазақ-түрік байланыс-тарын екіжақты қарастырып ғана қоймай, оны бағалауға мүмкіндік берген тарихи-жүйелік көзқарас әдісі пайдаланылды. Осы әдіс негізінде Түрік-Ресей қарым-қатынастарының эволюциясы мен динамикасы талданды. Архив құжаттарын жинақтау және жүйелеу үшін тарихи салыстырмалы талдау әдісі қолданылды. Бұл әдіс дереккөздерді сыни тұрғыдан салыстырмалы негізде талдауға мүмкіндік туғызды.

Нәтижелер мен талқылау.

Бірінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуымен Осман империясы мен Ресей патшалығы арасындағы бәсекелестік қарым-қатынастардың орнына Түркия мен Кеңес республикаларының құрылуымен одақтас-тық және ынтымақтастыққа негізделген қарым-қатынастар 1939 жылға дейін жалғасқан болатын [7;10].

1917 жыл «Қазан төңкерісі» негізінде большевиктер билікке келіп, патша өкіметін құлатып, оның орнына Кеңес Одағы орнаған маңызды жыл болды. Ресей патшалығының құлауымен екі мемлекет арасында үлкен өзгерістер орын алды. 1917 жылы 15 желтоқсанда Брест-Литовск шартына қол қойылды. Осы келісім негізінде екі мемлекет арасындағы соғыс жағдайы аяқталды [8;325].

1917 жылдан 1924 жылға дейінгі кезең Түркия Республикасының жаңа үкіметінің құрылу кезеңі болса, Ресей үшін жаңа тәртіп бекітілген кезең ретінде тарихта қалды. Бұл кезең екі ел үшін де аумалы-төкпелі кезең болса да, бір-бірімен жақын достық қарым-қатынас орнатқан негізгі кезең ретінде сипатталады [8; 326].

1930 жылдардан кейінгі кезең Түркия үшін де, Кеңес Одағы үшін де мемлекеттік жүйенің қалыптасу кезеңі болды. Аталмыш кезеңде екі мемлекет ішкі істерін ретке келтіруге тырысса, екінші жағынан халықаралық жүйеде өз орнын алуға тырысып, жаңа реформалар жасай бастады.

Кеңес-Түрік дипломатиялық қарым-қатынастарын төрт кезеңге бөлу арқылы қарастыра аламыз: Бірінші кезең (1917-1939 жж.) - 1917-шы жылдардағы екі ел арасындағы байланыстар 1930-жылдардың аяғына дейінгі аралықтағы тату қарым-қатынастың басталуы деп сипаттауға болады. Екінші кезең (1939-1951) - екінші дүниежүзілік соғыс пен Түркияның НАТО-ға кіруіне дейінгі кезең, екі ел арасындағы қарым-қатынастың төмендеген кезеңі ретінде қарастырылады. Үшінші кезең (1951-1960) - бұл кезеңде шиеленіс пен қақтығыстар жалғасқан кезең болды. Төртінші кезең (1960-1990) - бұл кезеңді Кеңес Одағы мен Түркия арасындағы қарым-қатынастардағы шиеленістерден, жаңа дамуға көшу кезеңі деп санауға болады [9;20]. Бұл кезеңде Түркия мен Қазақстан арасындағы мәдени қатынастардың жалғасқаны байқалады.

1920 жылы 26 сәуірде Түркия Республикасының үлкен ұлттық мәжілісінің Мәскеуге Ленинге жазған хаты және Сыртқы істер халық комиссары Чичериннің 1920 жылы 3 маусымда берген жауабы негізінде Түркия мен Кеңес Одағы арасындағы алғашқы саяси қарым-қатынастар басталған болатын [10; 60].

Анкарада 1921 жылғы 7 наурыздағы теңіз келісімі туралы жаңа кеңестік-түрік қосымша хаттамасына қол қою мәселесі атап өтіледі, ол мемлекеттер арасындағы достық және бейбітшілік қатынастарды дамыту мен нығайтуда үлкен рөл атқарды. Анкара хаттамасына қол қою Кеңес мемлекетінің жаңа халықаралық жағдайда бейбіт және тең құқылы сыртқы саясатының жалғасын тапты. Анкара келісімі жас Түрік Республикасының одан әрі дамуы үшін үлкен маңызға ие болды. Әлемдік экономикалық дағдарыс жылдарында Кеңес Одағының Түрік Республикасына көрсеткен экономикалық көмегі, оның тәуелсіздігінің нығаюына ықпал еткені көрсетілген.

1921 жылы 16 наурыздағы Мәскеуде «Түркия-Кеңес Ресей достық және бауырластық шарты» түрік-орыс қатынастары негізін құрайтын маңызды келісімге қол қойылды [8; 326]. КСРО мен Түркия арасындағы саяси қарым-қатынастарды ресми түрде орнатқан құжат болды. Дипломатиялық тұрғыдан бұл келісім екі мемлекет үшін де пайдалы болғанын көруімізге болады. Бұл шарт бейбітшілікті сақтауға және қамтамасыз етуде неғұрлым қолайлы жағдайлар жасауға бағытталды, бейбіт келісім екі мемлекет үшін де маңызды болды. Келіссөздер барысында Кеңестер Түрік үкіметінің саяси ұстанымына қарсы ұсыныстар жасады. Шығыс Анадолыдағы армяндарға жер берілуін қалайтындарын алға тартты. Ұзақ уақытқа созылған келіссөздердің нәтижесінде барлық даулы мәселелер шешілді. Бұл ресми келіссөзден кейін 1921 жылы екі мемлекет арасында достық қарым-қатынас туралы шартқа қол қойылды. Кеңестер Севр келісім шартын¹ мойындамаса да, *Mısâk-ı Millî*² айтылған Түркия шекарасын мойындады [11; 161-162].

Аталған келісім шарттың сегізінші бабына сәйкес екі тарап «Мемлекет ішінде немесе республиканың (Одақтың) территориясына тиесілі кез-кезген аймағына мемлекетке қарсы ұйым құруға, оны бақылауда ұстауға мүмкіндік бермеу туралы» [12; 431] құжатқа қол қойып, бұл құжат заңдық

¹ Севр келісім-шарты (французша: Le Traité de Sèvres) 1920 жылы 10 тамызда Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейін Антанта одақтастары мен Осман империясы арасында Франция астанасы Париждің батысынан 3 км жерде Севр қаласының маңындағы Керамика Музейінде (Musée National de Céramique) қол қойылған негізгі келісім шарт. Түркия Республикасын (Османлы империясы құрамында болған) Араб Азиясына қатысты барлық құқықтардан бас тартуға міндеттеді.

² Түркияның тәуелсіздігі туралы декларация

тұрғыдан бекітілген болатын. Осы құжат негізінде Түркия Республикасы: Әзербайжан, Солтүстік Кавказда, Еділ-Оралда және Түркістанда өз тәуелсіздігі үшін КСРО мен күрес жүргізген саяси партияларға көмек көрсетпеуге және КСРО-да Ресейде қызметін жүргізген бұрынғы Иттихат және Теракки³ мүшелерінің қызметін жалғас-тыруға мүмкіндік бермеуге және Армения және Грузия елдерінің Түркияға қарсы күрес жүргізуіне жол бермеуге уәде берілді.

1921 жылы 13 қазанда қол қойылған Карс келісімі Түркия-Кеңес қарым-қатынасының жаңа дәуірінің бастауына негіз болды [13; 77]. Осы негізінде Севр келісімі бұзылды және Кеңестер Түркияның ұлттық тәуелсіздігін мойындады және екі елдің шекарасы нақты белгіленді [8; 326].

1925 жылы 17 желтоқсанда «Достық және бейтараптық туралы шартқа» қол қойды. Бұл шарттың ең маңызды бабы - қатысушы мемлекеттердің кез- келгеніне шабуыл жасалса, екінші ел бейтарап қалады. Бұл келісім де екі ел арасындағы алғашқы шабуыл жасамау және бейтараптық туралы келісім болды [8; 327]. Осы күнге дейін сақталып келген қарым-қатынастар бәсекелестікке толы болғанымен, Түрік-Кеңестік Ресей арасындағы достық қарым-қатынастар алғаш рет алға шықты [14; 181]. 1935 жылы бұл келісім мерзімі 10 жылға ұзартылған болатын. 1925 жылғы келісім шартқа қол қойылғаннан 1933 жылға дейінгі кезең Түркия-КСРО қарым-қатынастардағы ынтымақтастықтың ең жоғары деңгейі болды [14; 187].

1917 жылғы Қазан төңкерісінен кейін Батыс елдері ұзақ уақыт бойы Ресейдегі жаңа үкіметті мойындамады және Кеңестерді әлемдік саясаттан оқшаулаған болатын. Сол себепті Батыс елдерінің бұл көзқарасы кеңестіктерді алаңдатты және олар көрші елдермен қарым-қатынас орнатуға күш салды. КСРО, Ұлттар Лигасы көмегімен Женевада өткен «Қарусыздану конференциясына» Түркия да қосылды. Осы конференцияға дайындық комиссиясының құрамында болған Кеңес Одағы Өкілі Максим Максимович Литвинов «Түркияның әлемдік саясаттағы маңызды рөлі мен географиялық орналасуына байланысты» комиссияның жұмысына қатысуы керектігін алға тартты. Осы сөзден кейін Түркия 1928 жылы наурызда конференцияға шақырылды. «Түркия тәуелсіздік соғысынан кейін алғаш рет қатысқан бұл халықаралық конференцияда түрік өкілі толық қарулану мәселесінде Кеңес Одағын қолдады [15; 80].

1927 жылы 11 наурызда екі мемлекет арасында «Сауда және транзиттік тасымалдау туралы келісім» қол қойылды. Осы келісім аясында екі жақты сауда және мәдени салаларда үздіксіз дамуы байқалды. Сонымен бірге сауда өкілдері жартылай болса да дипломатиялық лауазымдарға ауыстырылды [15; 79]. Бұл байланыс екінші дүниежүзілік соғыс басталғанға дейін жалғасқан болатын. Бұл кезеңнің тағы бір ерекшелігі 1920 жылдардың басындағы большевиктер төңкерісінен кейін Түркияға қашып кеткен бұрынғы орыс дворяндары мен лауазымды қызметтегі тұлғалардың басым бөлігі және Ресей территория-сынан қоныс аударған ұлттардың бейімделуі процесінің аяқталу кезеңі болды, олар Түркия/Ресей (Кеңестік) мәдени өміріне әкелген қарқынды арта бастаған жылдар ретінде сипатталады [8; 687].

1928 жылдан бастап екі ел арасындағы қарым-қатынас халықаралық саясаттың ықпалы негізінде қалыптаса бастады. 1932 жылы Исмет пашаның Мәскеуге сапары және 1933 жылы Республиканың жарияланғанына 10 жыл толуына сәйкес Ефремович Ворошилов бастаған КСРО делегациясы Түркияға келген болатын [15; 109-110]. 1933-1936 жылдар аралығында дипломатиялық байланыс КСРО мен Түркия тығыз ынтымақтастық деңгейінде жалғасты. Алайда, бұл кезеңде Кеңестік Ресей мен Түркия арасындағы байланыс өте жоғары деңгейде болғанымен, Кеңестік Одақ құрамындағы Қазақстанның Түркия Республикасымен байланыс жасауына мүмкіндік берілмегенін, КСРО-ы құрылғаннан кейін қарым-қатынастың толықтай тоқтағанын көруімізге болады.

КСРО кезеңінде Қазақстан шет мемлекеттермен халықаралық қарым-қатынаста дербес саясат жүргізе алмады. Түркия-Қазақстан қарым-қатынастары Кеңестің Ресейдің Түркияға қатысты саясатына тәуелді болды. Жоғары аталған Кеңестік кезең барысында түрік-қазақ қарым-қатынастары ресми түрде КСРО шеңберінде ғана жалғасын тапқан болатын. Қазақ АКСР-і дербес сыртқы саясат жүргізу құзіреті болмады. Қазақ АКСР-нің федералдық мәртебесі шетелге шығуға және дербес дипломатиялық қатынас орнатуға мүмкіндік берілмеді. Сыртқы істер министрлігі ресми түрде қызметін жалғастырғанымен, республика ішіндегі мәдени істерді шешуімен ғана шектелгенін көруімізге болады. Кеңес өкіметінің жабық саясат ұстануына байланысты Қазақстанның шет елдермен мәдени қарым-қатынасы

³ Иттихад (Бірлік) және Теракки (ілгерлеу, прогресс) (осман. *İttihâd ve Terakkî*, түрік. *İttihat ve Terakki*) — түрік ұлтшыл революцияшылдары - Жас түріктердің саяси партиясы. 1889 жылы 21 мамырда «Османлы бірлігі қоғамы» деген атпен құрылған. Кейіннен жас түріктердің Париждік тобымен қосылып, Османлы одақ және прогресс қоғамы деп аталды.

дамымағаны байқалды. Түркия саяси себептермен қарым-қатынас жасауға тыйым салынған елдердің қатарында болды.

Қазіргі Қазақстан территориясы Кеңес үкіметінің бір бөлігі ретінде қабылданып, Қазақстан Орталық Азия аймағы ретінде қарастырылмады. Түркістан және Орта Азия жөнінде зерттеу жүргізген тарихшы, шығыстанушы Баймырза Хайт: «Кеңес кезіндегі түркілік және ислам мәселері» атты ғылыми еңбегінде төмендегідей баяндайды:

«.....Кеңес Одағының жоғарғы билігі 1924 жылдан, әсіресе II. Дүнежүзілік соғыстан бастап, Орталық Азия және Қазақстан терминологиясын қолданды. Қазақ Кеңестік Республикасын не себепті Орталық Азия құрамына енгізбеді?» деген сұраққа жауап бермеді. Кеңес географтары Қазақ территориясын Орталық Азияның бір бөлігі екенін мойындамады [16; 198].

Қазақстанның Кеңес Одағына қосылу процесі 1936 жылы аяқталып, Қазақ Кеңестік Социалистік Республикасы болып өзгертілген болатын. 1930 жылдардың басында Қазақстанның сыртқы әлеммен барлық рухани-мәдени байланыстары үзіліп, аталған кезеңде Қазақстанда саяси, экономикалық және ғылыми салалардағы ірі өзгерістер мен социалистік жаңғыртулар мен мәдени процестер жалғасын тапты. Білім беру жүйесінде көптеген ірі өзгерістер болып, дінге қарсы белсенді күрес басталды. Мұсылман-дардың қажылыққа баруына, қасиетті жерлерге зиярат етуге тыйым салынды. Қазақстан және Кеңес үкіметіне тәуелді Орталық Азиядағы мемлекеттерге келетін шетелдіктер үшін жабық күйінде қалды. Сол себепті, кеңестік идеологияға, большевизм қағидаларына қайшы келетін идеялар Қазақстан қоғамына таралуына мүмкіндік берілмеді. Қазақстан жеке мемлекет ретінде большевиктік саясаттың әсерінен сыртқы әлемнен оқшауланып қалды [17; 49]. Бұл саяси жағдайды зерттеуші Х.К.Карпат төмендегідей тұжырым жасайды: «Кеңес үкіметінің Орталық Азия мұсылмандарын жеке республикаларға бөліп, автономия түрінде басқаруы Ресей мұсылмандарының дүние жүзі мұсылмандарымен байланысын толықтай тоқтатуына себеп болды» [18; 129].

Кеңес өкіметі түрік халықтарына, әсіресе Қазақтардың Түркия түріктерімен мәдени байланыстарына үлкен зиян келтірген саяси оқиға әліпби ауыстыру саясаты болды.

1926 жылы Бакуде Түркология конгресі ұйымдастырылып, бұл конгреске Түркия Республикасынан Фуад Көпрүлү мен Хусейнзаде Әли Бей Түркиядан өкіл ретінде қатысады. Аталмыш съездің ең маңызды мәселесі Кеңес Одағында тұратын түріктердің латын әліпбиіне көшу туралы шешімі болды.

I. Баку түркология конгресінде қабылданған шешімнен кейін 1928 жылы Түркияда әліпби төңкерісі болып, латын әліпбиі қабылданды. Түркияның латын әліпбиіне көшуі оның Түркістан халықтарымен мәдени қарым-қатынасының жандануына мүмкіндік берді және бұл жағдай Кеңес Одағына алаңдатушы-лық тудырды [19; 180-181]. Бұл оқиғалар кеңестік саясатқа да белгілі дәрежеде әсер етті. Бүкіл мұсылман-дар қолданатын араб әліпбиінің орнына латын алфавиті қолданылуы олардың өзара рухани бірігуіне жол бермеу мақсатында Ресей билігіндегі аймақтарда кириллица қабылданды. 1929 жылдан бастап Қазақ-станда ресми түрде латын әліпбиі қолданыла бастады, алайда Түркия Республикасының латын әліпбиін қолданысқа енгізілуі КСРО-да ұзаққа бармай, кейін орыс әліпбиі Кирилл графикасына көшті [20].

Түркістанда латын әліпбиін қолдануға тыйым салды. Осылайша түрік диалектілеріне бір-бірінен ерекшеленетін кирилл әліпбиін қолдануды міндеттеген болатын. Бұл әліпби өзгерістері түрік тілдес ұлттарды өзара алшақтату болды, әрі ресми қатынас тілі орыс тілі болғандықтан, орыс тіліне бір қадам жақындата түсті. Кеңес өкіметі жүргізген бұл саясаттың тағы бір үлкен зияны – тілі ұқсас халықтың әдебиет пен мәдениет саласында өзара алшақтауына зиянын тигізген болатын. Кеңес Одағының бұл саясаты Түркия мен Түркістан арасындағы мәдени қарым-қатынасты толық үзгісі келетінін айқын көрсеткен болатын.

1933 жылы 29 қазанда Түркия Республикасының 10 жылдығына арналған салтанатты жиында сөйлеген сөзінде Түрік Республикасының құрушысы М. Кемал Ататүрік Орталық Азиядағы Түрік мемлекеттері туралы төмендегідей ойымен бөліскен болатын:

Бүгінде Кеңес Одағы біздің досымыз; көршіміз, одақтасымыз. Бұл достық бізге керек. Алайда, ертең не болатынын бүгін ешкім болжай алмайды. Кеңес үкіметі Османлы империясы мен Австрия-Венгрия сияқты ыдырап кетуі мүмкін. Бүгінде олардың құрамында болған халықтар тәуелсіздігін алып, ордақ құрамынан шығуы да мүмкін. Әлем жаңа тепе-теңдікке жетуі мүмкін. Түркия осы уақытта не істеуін білуі қажет. Кеңес құрамындағы тілі бір, діні бір, болмысы бір бауырларымыз бар. Біз оларды қорғауға дайын болуымыз керек. Дайын болу деген тек үнсіз, сол күнді күту деген сөз емес. Бұл процеске дайындау керекпіз. Бұған халықтар қалай дайындалуда? Рухани көпірлерді берік ұстау арқылы. Тіл – бір көпір, сенім - бір көпір, тарих - бір көпір. Біз өзіміздің түп-тамырымызға тереңдей үңіліп, екіге

жарылған тарихымызбен бірігуіміз керек. Олардың (Орта Азиядағы түркі тілдес халықтар: Өзбек, Қазақ, Қырғыз, Түркімен) бізге жақындауын күтпеуіміз қажет. Біз оларға жақындауымыз керек [21; 114].

XX ғасырдың 20-30 жылдары республика құру мен мемлекеттілікті қалыптастыру үшін Түркия халқы мен оның құрушысы Мұстафа Кемал Ататүрік үшін үлкен қиындықтарға толы кезең ретінде белгілі. Алайда, қаншама келеңсіздіктер мен саяси қақтығыстарға қарамастан М.К. Ататүрік түріктің жеңісі үшін барынша күрес жүргізген болатын. М.К. Ататүрік қиын-қыстау күндердің өзінде тек Анадолы түріктерінің ғана емес, басқа түрік тілдес ұлттардың да тағдырна алаңдаушылықпен қарады. Алайда, Кеңестік Ресей мен Түркия мемлекеті арасындағы негізгі келісімдер аясында Түрік үкіметі мен Кеңес құрамындағы түркі тілдес халықтардың мәдени және саяси қарым-қатынас орнатуына ресми құжат негізінде тыйым салды.

XX ғасырдың 40-50 жылдары кеңестік-түрік дипломатиялық қарым-қатынастарында біршама қарама-қайшылықтар болғанын көруімізге болады. Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуы түрік-кеңес қарым-қатынастарына өте жоғары деңгейде әсер еткен болатын. Экономикалық қатынастар мен мәдени байланыстар әлсіреп, саяси қатынастар қиындай түсті. Сауда және мәдени қарым-қатынастар тоқтап, әскери қарым-қатынастар шиеленісіп, саяси қарым-қатынас жоғары деңгейге жетті [8; 688]. Бұл кезеңде Кеңес Одағының құрамындағы Орталық Азиядағы түркі тілдес халықтар қатаң бақылауда болды.

1945 жылы 19 наурызда КРСО Сыртқы істер министрі Молотов түрік елшісі Селим Сарперді арнайы шақыртып Түркия-КСРО қарым-қатынасының жиырма жылдық дамуына негіз болған 1925 жылғы 17 желтоқсандағы «Достық және шабуыл жасамау туралы» келісім-шарт мерзімін ұзарту мүмкін еместігін және екінші дүниежүзілік соғыс кезінде болған түбегейлі өзгерістерге байланысты тоқтатылатындығы туралы мәлімдеме жасады [22; 499-502].

Екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуымен АҚШ пен КСРО арасындағы қырғи-қабақ соғыс жылдары басталды. Екінші дүниежүзілік соғыстың аяқталуы түрік-кеңестік мәдени қарым-қатынасына өзгеріс әкелмеді, соғыстан кейін қандай да бір экономикалық қарым-қатынас болмағанын көруімізге болады.

Қырғи қабақ соғыс кезінде Түркия Батыс блокта, ал Орталық Азия Кеңес Одағының құрамында Шығыс блокта болды, бұл қарым-қатынастардың толықтай тоқтауына себеп болды [12; 23]. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін басталып, 1960 жылға дейін жалғасқан және бүкіл әлемді қамтыған саяси поляризация нәтижесінде түріктер мен Орталық Азия түріктері арасындағы байланыстар ең төменгі деңгейге жетті. Бұл кезеңде де саяси себептер барысында Түркия мен Қазақстан арасындағы қарым-қатынастың орнауына жол берілмеді, қандай да бір мәдени байланыстар орын алмады.

Соғыстан кейінгі Түркия АҚШ пен Англияға жақындай отырып, Кеңес Одағынан келетін қауіптің алдын алуды мақсат етті. Түркияның бұл саяси әрекеті Кеңес Одағымен қарым-қатынасын тоқтатуына себеп болды [8; 688]. 1953 жыл И. Сталиннің өмірден өтуімен екі ел арасындағы мәдени байланыстар қайта жалғасын тапты.

1952 жылы 18 ақпанда Түркия НАТО-ға мүше болып, КСРО-ға қарсы форпост ролін өз мойнына алды. Бұл саяси әрекет КСРО тарапынан үлкен наразылықтарға ұшырап, Түркия толығымен Американың бақылауында деп айыпталды [7; 10]. Алайда, 1953 жыл Түркия мен Ресей арасындағы қарым-қатынастың оң бағытқа ауысқан кезеңі ретінде сипатталады. 1953 жылы 5 наурыз И. Сталиннің өлімінен кейін, екі мемлекет арасында үлкен өзгерістер орын алып, 1953 жылы 30 мамырдағы КСРО-ғы Түркиядан жер талап ету, бұғаздарды бірлесіп қорғау сияқты талаптарынан бас тартқанын мәлімдеді [7; 11].

И.Сталиннің өлімінен кейін Кеңес Одағы өткен жылдардағы саясатқа шолу жасай отырып, халықара-лық қатынастарда барынша бітімгершілік және ымырашылдық саясат ұстана бастады. Бұл көзқарастың Түркияға көрінісі КСРО-ның жер талабынан бас тартып, өз таңдауын жариялап, түрлі себептермен бұзылған түрік-кеңес қатынасын бұрынғы қалпына келтіру туралы жолдаған ресми нотасында, бірігіп ынтымақтастық қарым-қатынас құруға ұсыныс жасады. Бұл ұсыныс Түркия тарапынан оң қабылданса да, соңғы кезеңдегі саяси қақтығыс пен кеңестік көзқарасқа байланысты Түркия үкіметі нотаға мұқият қарады. КСРО тарапынан партия ниетінің Түркия үкіметі үшін әрқашан достық және бейбітшілік байланыста екені жолданған болатын.

1960 жылдан бастап, Анкара мен Мәскеу арасында достық, әрі бейбіт қарым-қатынас орнады. Бұл саяси қарым-қатынас өткен жылдардағыдай саяси байланыс емес, экономикалық және сауда-саттық мәселелер негізінде жалғасты [7;11].

1917-1960 жылдар аралығында Қазақ КСР-ы сыртқы саясатта Кеңестік Ресей басшылығына тәуелді болуына байланысты Түркия Республикасымен қандай да бір мәдени қарым-қатынас орнатуына Мәскеу тарапы мүмкіндік бермеген болатын. Аталмыш осы жылдар аралығында Қазақстан Орталық архив

қорларында Қазақ КСР-нің Түркия Республикасымен қандай да бір ғылыми және мәдени байланыстардың болғанын айғақтайтын деректердің кездеспеуі осының басты дәлелі болып отыр.

1965-1979 жылдарда халықаралық қатынастар жүйесінде және елдердің ішкі саясатындағы өзгеріс-тер нәтижесінде қысқа мерзімді тату байланыс пен ілгерілеушілік кезеңі ретінде сипатталады. Түркия мен КСРО арасындағы тату қарым-қатынас 1964 жылғы мәдени және ғылыми байланыстар туралы келісім негізінде жүзеге асты. Бұл құжат Түркия және КСРО-ғы 1920 жылдары Мұстафа Кемал Ататүрік және Ленин белгілеген бейбітшілік, достық және тату көршілік принциптеріне негізделген болатын [7; 11]. Осы кезеңде бірнеше жылдар бойы саяси себептермен үзілген, экономикалық, мәдени қарым-қатынастар қайта жандана бастады. Бұл кезең Түркия мен Қазақстан арасындағы мәдени және экономикалық байланыс-тардың басталуымен сипатталады. Бұл саяси байланыстар екі мемлекет арасындағы экономикалық, әлеуметтік, мәдени қарым-қатынастардың бастауы ретінде қарастыруға болады.

1967 жылы 25 наурызда Кеңес-түрік экономикалық ынтымақтастығы екі мемлекет арасындағы өнеркәсіп кәсіпорындарын салуда жабдықпен, материалмен қамтамасыз ету, қызмет көрсету келісім-шарттарына негізделген болатын. Бұл келісім бойынша Кеңес Одағы Искендерун қаласында (Түркия) металлургия зауыты мен Сейдишехирде алюминий зауытын, Измирде мұнай өңдеу зауыттарын, Бандырмада күкірт қышқылы зауытын салуға, Сейитөмер-Сейдишехирді электр қуатымен қамтамасыз етуге келісім берді. Жоғарыда аталған келісімге сәйкес, Түркия үкіметі КСРО тарапынан жасалған құрал-жабдықтар, материалдар мен техникалық қызметтерді Түркия тарапы түріктің дәстүрлі экспортының өнімдері: темекі, жаңғақ, мейіз, зәйтүн, т.б өнімдерімен және басқа да ауыл шаруашылығы өнімдері негізінде төлем жасауға келісім жасалды [23; 68].

1967 жылғы келісім-шартқа сәйкес Кеңес Одағы Түркия экономикасын дамытуда өзара ынтымақтастық орнатып, Түркияға өнеркәсіп кәсіпорындары мен энергетикалық желілерін салуда үлкен көмек көрсетті. Кеңестік-түрік ынтымақтастығы туралы келісім тек экономикалық тұрғыдан ғана емес, Кеңес үкіметі тарапынан үлкен көлемде техникалық қолдау көрсеткен болатын. Осы кезеңде кеңестік тарап металлургия зауытын, алюминий және мұнай өңдеу зауытын, күкірт қышқыл зауытын салуға және құрылыстың техникалық жобаларын жасауға Түркия үкіметіне көмек көрсеткен болатын.

Аталған кезеңде екі ел арасындағы техникалық ынтымақтастық 1967 жылғы 25 наурыздағы келісім аясында ғана шектелмей, ғылыми сала да байланыстар нығайтқан болатын. 1968 жылы сәуірде техно-экспорт және минералдық ресурстар ғылыми-зерттеу институты қол қойған келісім негізінде үш кеңестік зерттеуші Түркияға жіберіліп, мұнай кен орындары саласында маңызды зерттеулер жүргізді. 1969 жылы маусым айында Алачам компаниясымен жасалған келісім-шарт негізінде Түркиядағы мыс-кен орын-дарын, асбест қоймасын зерттеу мақсатында Кеңес Одағы тарапынан геолог мамандар арнайы жіберілді. Сондай –ақ, Стамбулдағы метро құрылысы мен стационарлық қозғалтқыш зауыты туралы жалпы есеп дайындауға келісім-шарттар жасалды. Кеңес мамандары Ахурян (Арпачай) ауданында бөгет салудың техникалық жобасын жүзеге асырды. Бұл жобаның жүзеге асуы Түркияның маңызды құрғақшылық аймағын суаруға мүмкіндік берді [24; 32].

1960 жылдары Қазақ КСР-ы өз өнімдерін Түркияға жеткізе бастады. Мәселен, Еуропаның, Азияның және Африканың он жеті мемлекетіне өнім тасымалдап отырған Өскемен қорғасын-мырыш комбинатының өнімдері Түркияға жеткізіліп, үлкен табысқа қол жеткізілген болатын. Өнеркәсіп өнімдерін экспорт-таумен қатар ғылыми-техникалық ынтымақтастыққа қатысу арқылы бұл зауыт өнімдері халықаралық экспортқа шығарылып, көрмелер мен жәрмеңкелерге қойыла бастады. 1962 жылы Қазақстан Түркияда және отыз мемлекетте көрме-жәрмеңкеге қатысқан болатын. Көрмеде Өскемен металлургиялық комбинаты шығарған станок, Алматы қаласындағы «20 жылдық октябрь» зауытында жасалған құрама токарь машинасы, «Шымкент химия-фармацевтикалық фабрикасының» дәрі-дәрмектері мен медицина-лық материалдары, «Ақтөбе ренген» фабрикасының медициналық құралдары және «Көкшетау оттегі тыныс алу» зауытының өнімдері қойылды [25; 29-30].

1950 жылдардың соңы мен 1960 жылдардың басы Түркия-Кеңес қарым-қатынастарының ынтымақтастық, жақын байланыс кезеңі болып сипатталады. Аталмыш кезеңде Түркия мен Кеңес Одағы арасында мәдени қарым-қатынас жоғары деңгейде дами бастады. Кеңес Одағының Түркиямен қарым-қатынасының оң бағытта жалғасуы Қазақстан үшін үлкен маңызға ие болды. Осы жылдардан бастап Қазақстан мен Түркия арасында ұзақ жылдар бойы үзілген мәдени байланыстар орнай бастады. Екі ел бір-бірінің мәдениетін, әдебиетін жақын тану үшін жаңа шараларды қолға ала бастады. 1920 жылдардан бастап халықаралық қатынастарға жабық болған Қазақстан шет елдермен мәдени байланыс орната бастады. Алайда, бұл қарым-қатынастың барлығы Кеңес үкіметінің тікелей бақылауында болды.

1959 және 1961 жылдарда Қазақстан Кабулдағы халықаралық өнеркәсіп жәрмеңкесінде, Дамасктегі халықаралық көрмеге және Түркияның Измир қаласында өткен халықаралық көрмелер жәрмеңкесіне қатысты. 1959 жылы Измир жәрмеңкесінде Қазақстанның өнімдері көрмеге ұсынылған болатын. Экспонаттар арасынан полиграфиялық бұйымдар, зергерлік бұйымдар, қазақтың дәстүрлі қолөнер бұйымдары мен кілемдер қойылды. Кеңестік көрмені жүздеген мың адам тамашалап, үлкен қызығушылық танытты [26; 59].

1974-1983 жылдар аралығында Түркияға Кеңес Одағынан өнердің әр саласынан әртістер келіп өнер көрсетті [27; 58]. Сонымен қатар, екі ел арасында туризм саласындағы ынтымақтастық дами бастады. Кеңестік туристер Түркияға, Ауғанстанға, Ливанға, Біріккен Араб Республикасына, Иракқа тұрақты саяхаттай бастады. КСРО-ға жыл сайын Таяу және Орта Шығыс елдерінен туристік топтар келді. 1959 жылы «Достық ұшағы» аясында Қазақстаннан келген бір топ туристер Түркияның ірі қалаларын аралап және саяхат барысында концерттік бағдарламалар ұйымдастырды [28; 71].

1960-1970 жылдары Қазақстандық туристер жыл сайын тұрақты түрде Түркия мемлекетіне келе бастады. Шығыс Түркістаннан Түркия мемлекетіне қоныс аударған, Стамбұлдық қазақтарға Қазақстандық туыстарының келіп-кетіп, байланыс орнатуға мүмкіндік туды. 1970 жылдары Түркияда Орталық Азиядағы түрік халқының әдебиетіне деген қызығушылық арта түсті. Түркия мен КСРО арасындағы мәдени бағдарламалар аясында қазақтың белгілі жазушылары: Абай Құнабаев, Жамбыл Жабаев, Мұхтар Әуезов шығармалары түрік тіліне аударылды. Осы кезеңдерде Назым Хикмет поэзиясы Кеңес Одағында, оның ішінде Қазақстанда кең таныла бастаған болатын. 1966 жылы Түркия Қазақ республикасының шетелдермен достық және мәдени байланыстар бірлестігінің 2-ші республикалық конференциясына қатысып, оның жабылу салтанатында Қазақ драма театры Назым Хикметтің «Unutulmaz» пьесасын қойды [29; 4]. Н.Хикметтің «Фархад пен Шырын» пьесасы көптеген қазақ театрларының репертуарларында орын алған болатын.

1953 жылы Қазақстанда Мәдени байланыстар қауымдастығының құрылуы Қазақстан мен шет елдер арасындағы мәдени байланыстың жақсаруына, оның нығаюына оң әсерін тигізді. Қауымдастық шеңберінде мәдениет және әртүрлі салаларда көрмелер ұйымдастырылып, шетел делегациялары мен туристерінің елге келуі осы қауымдастық негізінде жүзеге асқан болатын.

Жоғарыда айтып өткеніміздей, 1940-1960 жылдар Кеңестік-Түрік мәдени және ғылыми байланыстары 20 жыл бойынша байланыс біржолата тоқтаған кезең болатын. Кеңес Одағындағы панисламизм мен пантүркизмнен қорқу бұл жылдары да жалғасын тапты. Осы идеологияны тез арада айыптауды талап еткен басшылық тарапынан нұсқаулардың түрлі мекемелерге жөнелтілуі соның дәлелі бола алады. Мысалы, КСРО Ғылым академиясының сессиясында төмендегідей негізгі талап қойылған болатын:

...Дұшпандық идеологиялармен күресте ең алдымен панисламизм мен пантүркизмге қарсы күресті күшейту керек [30; 28].

Кеңес кезеңінде ұйым қызметінің құжаттарын талдау жасағанда, бұл кезеңге жататын Қазақ-түрік достық ұйымы болмағанын көруімізге болады. Аталған кезеңде Қазақ-Арап, Қазақ-Иран, Қазақ-Қытай және т.б қоғам бірлестіктері өте белсенді түрде қызмет жасағанымен, қазақ-түрік қоғамдық бірлестігін ашуға Кеңес тарапы рұқсат бермеді. Кеңес үкіметінің ескі пантүрікшілдік қорқынышы Қазақ КСР-ы мен Түркия арасында туыстық жақындық қайта орнайды деген күдікпен екі ел арасын байланыстыратын мәдени қоғамдық қор құруға мүмкіндік бермеген болатын.

Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік Архив құжаттарында Стамбұлдағы КСРО бас елшілігіне қазақ тілді кітаптар жіберілгендігі туралы деректер бар [31; 10]. Кітаптармен бірге брошюралар, кәдесыйлар және «Кеңестік Қазақстан» бюллетені жіберілген [32;7]. Кітап пен сыйлықтар Түркияда тұратын қазақ түріктерінің өтініші негізінде жіберілген болатын.

1970 жылы Қазақстан 80-нен астам шет елдермен, соның ішінде Түркиямен мәдени байланыс орнатты. Бұл кезеңде Түркия, Болгария, Венгрия, Үндістан, Бирма, Ұлыбритания, Ливан, Норвегия, Италия, Италия, Канада, Жаңа Зеландия, Непал, Қытай, Корея және т.б шет елдерден Қазақстанға мәдени делегациялар келген болатын [17]. Аталмыш жылдарда КСРО мен Түркия арасында кескіндеме және бейнелеу өнері саласында мәдени байланыстары өте жоғары деңгейде дамыды. 1967 жылы 8-19 наурыз аралығында Анкара мен Стамбұлда өткен «Кеңес кескіндеме, сурет және мүсін» көрмесінде Мәскеу, Ленинград, Қазақстан, Орта Азия республикалары және Кавказдық суретшілер қатысты. Көрмеде қазақтың атақты шебері Тахир Салаховтың туындылары таныстырылды.

Бұл жылдары Кеңес өнер адамдары Стамбұл, Анкара және Измир қалаларында, ал Түрік өнерпаздары Кавказда, Орталық Азия және Қазақстанда үлкен концерттер ұйымдастырды.

Кеңес Одағына гастрольге шыққан алғашқы Түрік эстрада әншісі Незрин Сипахи болды. 1970 ж. маусым-шілде айлары аралығында Қазақстанның бұрынғы астанасы Алматы қаласында, Самарқандта, Ташкентте, Сочиде, Сухумда, Батумиде, Бакуде, Тбилисиде және Мәскеуде концерттер ұйымдастырды. 1974 жылы әнші Йылдыз Тумбулдың Алматыдағы концерттері ұйымдастырылды. 1975 жылдың көктемінде оркестр дирижері Гюрер Айкал Алматыда үлкен концерт ұйымдастырған болатын [33; 104].

1979 жылы 25 қыркүйек пен 30 қыркүйек аралығында Стамбұлда Гюнайдын газеті басшылығымен «Алтын микрофон» эстрадалық ән байқауы ұйымдастырылды. Байқауда Кеңес Одағы атынан қатысқан Қазақстандық эстрада әншісі Роза Рымбаева екінші орын алды [34; 64]. 1978 жылы Измирде өткен халықаралық жәрмеңкеде қазақтың танымал «Дос Мұқасан» вокалды-аспаптық ансамблінің концерті өтті. 1979 ж. Қазақ эстрадасының әншісі Роза Рымбаева Түркияға гастрольдік сапармен барды. 1980-жылдардың аяғында скрипкашы, Қазақ КСР халық әртісі Айман Мұсаходжаева Түркияда үлкен концерт ұйымдастырды [17]. Жоғарыда талған бұл бастамалар Қазақстан және Түркия арасындағы мәдени байланыстардың алғашқы баспалдағы болды.

Бұл мәдени фестивальдар Кеңес Одағының Анкарадағы елшісінің қатысуымен өтті. Кеңестің Ресей-дің аясында өткен мәдени фестиваль түрік-қазақ мәдени ынтымақтастығына үлкен үлес қосты. Себебі осы уақытқа дейін қазақтарға Түркияға келу өз алдына, Түркия туралы айтуға да тыйым салынған болатын. Қазақтардың Түркияға келіп, екі ұлттың бір-бірін тану, жақындасуында мәдени күндердің маңызы өте жоғары болды. Кеңес Одағы саяси ұстанымдарына сай болмаса да, мәдени шараларды ұйымдастыруға рұқсат беруінің өзі Кеңес билігінің құлдырап бара жатқанының негізі белгісінің бірі болды.

Бұл мәдени байланыстар КСРО-ның ыдырауымен толығымен өзгерді. 1980-1990 жылдар аралығында екі ел арасындағы қарым-қатынас жоғары деңгейде дами түсті [35; 32]. 1980 жылдардағы республика арасындағы өзара ішкі мәселелер және әлемдегі түрлі өзгерістер Кеңес Одағының ыдырауына басты себеп болды. Республика арасында болған төңкерістердің нәтижесінде Кеңес Одағы ыдырады. Осыдан кейін Түркия мен Қазақстан арасындағы барлық бағыттағы қарым-қатынастар қарқынды түрде дами бастады. Бүгінгі күнге дейін бұл қатынастар белсенді және өте жоғары деңгейде жүргізіліп келеді.

Қорытынды.

Қорытындылай келе, бұл мақалада 1921–1990 жылдардағы жаһандық экономикалық дағдарыстың қиын кезеңіндегі қазақ-түрік қарым-қатынастарына жан-жақты талдау жасалып, Қазақ КСР мен Түрік Республикасы арасында тікелей байланыстардың болмағанын, барлық саяси және мәдени байланыстардың Кеңестік Ресей басшылығы арқылы жүзеге асқанын ғылыми деректер дәлелдеп отыр. Зерттеуде 1921 жылдан бастап екі ел арасындағы саяси және дипломатиялық қарым-қатынастардың даму кезеңдерге бөліп қарастырылған, Кеңестік Ресей мен Түркия арасындағы ұзақ уақыт бәсекелестікке қарамастан, 20-шы ғасырдың бірінші жартысында айтарлықтай жақындасу мен ынтымақтастық болғанын атап көрсетуге болады. 1917-1939 жылдар достық пен бірлескен іс-қимыл жылдары ретінде сипатталады. 1960 жылдардан бастап мәдени байланыстарды дамытуға баса мән берілді. Талдау мұрағат құжаттары мен түрік және ресейлік ғалымдардың ғылыми еңбектеріне негізделіп, салыстырмалы талдау мен хронологиялық тарихи әдістемені пайдалана отырып, саяси үдерістерді және олардың Қазақстан мен Түркия арасындағы қарым-қатынастарға әсерін жан-жақты қамтуға мүмкіндік берді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Bozkurt G.S. *Turkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İsbirligine Turkiye'nin Degisen Dis Politikasi*. – İstanbul: Nobel Yayınları, 2010, - 700 s.
2. Kurat A.N. *Rusya Tarihi Baslangıctan 1917'ye Kadar*. – Ankara: Turk Tarih Kurumu Basımevi, 2020. – 133 s.
3. İnalçık H. *Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1512*. – Ankara: TTK Yayınları, 1992. - 25-26 ss.
4. İmanov V. *Turk-Rus İlişkilerinde Yakınlaşma Donemleri, Turkiye'nin Degisen Dis Politikasi*. – İstanbul: Nobel Yayınları, 2010, - 725 s.
5. Akmaz A. *Rus Yayılmacılığının Sistemlesme Sureci / Akmaz A // Bartın Universitesi İslami İlimler Dergisi*, - 2014. № 2, T 1. – 36 s.
6. Eltut N. *1877-1878 Osmanlı-Rus Savası ve İki Ulke Acısından Sonucları / Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Calısmaları Kongresi / Dogubilim Calısmaları (10-15 Eylül)*. Ankara, 2007. - 120-128 ss.
7. Salih Y, Yaksi A. *Osmanlı Devleti'nden Gunumuze Turk-Rus İlişkileri*. - Ankara: NOBEL, 2018. - 10 s.

8. Benhur C. *Stalin Donemi Turk-Sovyet İlişkileri / Benhür C / Selcuk Universitesi Turkiyat Arastirmalari Dergisi*, - 2004. Sayı 15, - 325-326 ss.
9. Поцхверия Б.М. *Основные этапы советско-турецких отношений. Проблемы истории Турции (Сборник статей)*. – Москва, - 1978, - с.162.
10. Agayev E. *Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları*, TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) *AKADEMİ / Bahar 2016/17*, s. 60.
11. Armaoglu F. *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi*. - İstanbul: Alkim Yayınevi, 1999, - 161-162 ss..
12. Ahat A. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya*. - İstanbul: Dogan Kitap, 2009, - 431 s.
13. Tascı T. A. *Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı, Türkiye - Rusya Münasebetleri: Kusu ve teyakuzdan komsuluk ve işbirliğine (mi?) / Tascı T.A/ Türkiye Günluğu*, - 2021, Sayı 147, - 77 ss.
14. Gurun K. *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992*. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, - 181 s.
15. Gonlubol M. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*. – Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, - 80 s.
16. Baymurza H. *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*. - İstanbul: Türk Dünyası Arastirmalar Vakfı, 2000, - 198 s.
17. Байғаринова Г. А. *История взаимоотношений Казахстана и Турции в 60-90-е гг. XX столетия: дис...канд.истор. наук: 07.00.02 / Байғаринова Г.А.* - Алматы, 2002.
18. Karpat K. *The Turkic Nationalities: Turkish-Soviet and Turkish-Chinese Relations. In Soviet Asia Ethnik Frontiers*. - New York, 1979, - 129 p.
19. Saray M. *Kazakların Uyanışı*. Ankara: TİKA yayınları, 2004, - 180-181 ss.
20. Kınacı C. *Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları. International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010*, s. 1308-1309.
21. İsmet B. *Ataturk'un Evrensel Boyutları*. – Ankara: Kultur ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2009, - 114 s.
22. Baskın O. *Türk Dış Politikası*. – İstanbul: İletişim Yay, 2004, - 499-502 ss.
23. *Полвека Мирного Сотрудничества*. – Москва: Наука, 1973, - 68 с.
24. Аскеров Э. *Принципы мира, дружбы и сотрудничества СССР с народами стран Востока*. - Москва, 1969, - 32 с.
25. Шамжанова Р. *Живительный источник*. - Алматы, 1969, - 29-30 с.
26. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 1890, Тізім. 1, Қ. 840, - Б. 59.
27. Agayev E. *Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları*, TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) *AKADEMİ / Bahar 2016/17*, - s. 58.
28. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 1808, Тізім. 1, Қ. 874, - 71 б.
29. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 1808, Тізім. 1, Қ. 179, - 4 б.
30. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 2, Тізім. 1, Қ. 506, - 28 б.
31. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 1808, Тізім. 1, Қ. 847, - 10 б.
32. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 1808, Тізім. 1, Қ. 874, 7 б.
33. Чертков Д., Андреасян Р.Н., Можяев Ю.И. *СССР и развивающиеся страны: сотрудничество в развитии экономики и культуры*. - Москва: Наука, 1968, - 104 с.
34. *Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік мұрағаты*. Қ. 1890, Тізім. 2, Қ. 179, - 64 с.
35. Колобов О. А., Корнилов А.А., Озбай Ф. *Современные турецко-российские отношения: проблемы сотрудничества и перспективы развития*. Стамбул: ИСИ ННГУ, 2004, - 323 с.

References:

1. Bozkurt G.S. *Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine Türkiye'nin Degisen Dış Politikası [Turkey-Russia Relations: Turkey's Changing Foreign Policy from Historical Rivalry to Multidimensional Cooperation]*. – İstanbul: Nobel Yayınları, 2010, - 700 s [in Turkish].
2. Kurat A.N. *Rusya Tarihi Baslangıctan 1917'ye Kadar [History of Russia from the Beginning to 1917]*. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2020. – 133 s [in Turkish].
3. İnalçık H. *Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1512 [Ottoman-Russian Relations 1492-1512]*. – Ankara: TTK Yayınları, 1992. - 25-26 ss [in Turkish].
4. İmanov V. *Türk-Rus İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemleri, Türkiye'nin Degisen Dış Politikası [Periods of Rapprochement in Turkish-Russian Relations, Turkey's Changing Foreign Policy]*. – İstanbul: Nobel Yayınları, 2010, - 725 s [in Turkish].
5. Akmaz A. *Rus Yayılmacılığının Sistemlesme Sureci [Systematization Process of Russian Expansionism]/ Akmaz A // Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi*, - 2014. № 2, T 1. – 36 s [in Turkish].

6. Eltut N. *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları [1877-1878 Ottoman-Russian War and Its Consequences for Both Countries]* / *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi / Doğubilim Çalışmaları (10-15 Eylül)*. Ankara, 2007, -120-128 ss [in Turkish].
7. Salih Y, Yaksi A. *Osmanlı Devleti'nden Günümüze Türk-Rus İlişkileri [Turkish-Russian Relations from the Ottoman Empire to the Present Day]*. - Ankara: NOBEL, 2018. - 10 s [in Turkish].
8. Benhur C. *Stalin Donemi Türk-Sovyet İlişkileri [Turkish-Soviet Relations in the Stalin Era]* / *Benhür C / Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, - 2004. Sayı 15, - 325-326 ss [in Turkish].
9. Potskhveria B.M. *Osnovnye etapy sovetsko-turetskikh otnoshenii [Main stages of Soviet-Turkish relations]. Problemy istorii Turtsii (Sbornik statei)*. – Moskva, - 1978, - 162 s. [in Russian].
10. Agayev E. *Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları [Soviet Union Ambassador to Turkey. A. Rodionov's Memories of Turkey]*, TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) *AKADEMİ* / Bahar 2016/17, s. 60 [in Turkish].
11. Armaoglu F. *20. Yüzyıl Siyasal Tarihi [Century Political History]*. - İstanbul: Alkam Yayınevi, 1999, - 161-162 ss [in Turkish].
12. Ahat A. *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye ve Orta Asya [Turkey and Central Asia from the Ottoman Empire to the Present]*. - İstanbul: Dogan Kitap, 2009, - 431 s [in Turkish].
13. Tascı T. A. *Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı, Türkiye - Rusya Münasebetleri: Kusku ve teyakkuzdan komsuluk ve işbirliğine (mi?) [The last 30 years of Turkish-Russian Relations, Turkey - Russia Relations: From suspicion and vigilance to neighborliness and cooperation (?)]* / Tascı T.A/ *Türkiye Günluğu*, - 2021, Sayı 147, - 77 ss [in Turkish].
14. Gurun K. *Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 [500 Years of Turkish-Russian Relations 1491-1992]*. – Ankara: *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 1999, - 181 s [in Turkish].
15. Gonlubol M. *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995) [Turkish Foreign Policy with Events (1919-1995)]*. – Ankara: *Siyasal Kitabevi*, 1996, - 80 s [in Turkish].
16. Baymırza H. *Sovyetlerde Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri [Some Issues of Turkishness and Islam in the Soviets]*. - İstanbul: *Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı*, 2000, - 198 s [in Turkish].
17. Baigarinova G. A. *Istoriia vzaimootnoshenii Kazakhstana i Turtsii v 60-90-e gg. XX stoletiiia [The history of relations between Kazakhstan and Turkey in the 60-90s. XX century]: dis. ...kand.istor. nauk: 07.00.02 / Baigarinova G.A.* - Almaty, 2002 [in Russian].
18. Karpat K. *The Turkic Nationalities: Turkish-Soviet and Turkish-Chinese Relations. In Soviet Asia Ethnik Frontiers*. - New York, 1979, - 129 p.
19. Saray M. *Kazakların Uyanışı [Awakening of the Kazakhs]*. Ankara: *TİKA yayınları*, 2004, - 180-181 ss [in Turkish].
20. Kınacı C. *Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları [Educational Policies in Kazakh Language in Kazakhstan from the Soviet Union to the Present Day]*. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010*, s. 1308-1309.
21. İsmet B. *Ataturk'un Evrensel Boyutları [Universal Dimensions of Atatürk]*. – Ankara: *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, 2009, - 114 s [in Turkish].
22. Baskan O. *Türk Dış Politikası [Turkish Foreign Policy]*. – İstanbul: *İletişim Yay*, 2004, - 499-502 ss [in Turkish].
23. Polyeka Mirnogo Sotrudnichestva [Half a century of Peaceful Cooperation]. – Moskva: *Nauka*, 1973, - 68 s [in Russian].
24. Askerov E. *Printsipy mira, druzhby i sotrudnichestva SSSR s narodami stran Vostoka [Principles of peace, friendship and cooperation of the USSR with the peoples of the Eastern countries]*. – M., 1969, - 32 s [in Russian].
25. Shamzhanova R. *Zhivitelnyi istochnik [Life-giving source]*. - Almaty, 1969, - 29-30 s [in Russian].
26. *Kazakistan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]*. F. 1890, Op. 1, D. 840, - L. 59. [in Kazakh].
27. Agayev E. *Sovyetler Birliği Türkiye Büyükelçisi A. A. Rodionov'un Türkiye Anıları [Soviet Union Ambassador to Turkey. A. Rodionov's Memories of Turkey]*, TYB (Türkiye Yazarlar Birliği) *AKADEMİ* / Bahar 2016/17, - s. 58 [in Turkish].
28. *Kazakistan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]*. F. 1808, Op. 1, D. 874, - L. 71 [in Kazakh].
29. *Kazakistan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]*. F. 1808, Op. 1, D. 179, - L. 4 [in Kazakh].
30. *Kazakistan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]*. F. 2, Op. 1, D. 506, - L. 28 [in Kazakh].

31. *Kazakstan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. F. 1808, Op. 1, D. 847, - L.10 [in Kazakh].*
32. *Kazakstan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. F. 1808, Op. 1, D. 874, - L. 7. [in Kazakh].*
33. *Chertkov D., Andreasiaan R.N., Mozhaev Y.I. SSSR i razvivaiushchiesia strany: sotrudnichestvo v razvitii ekonomiki i kultury [USSR and developing countries: cooperation in economic and cultural development]. - Moskva: Nauka, 1968, - 104 s [in Russian].*
34. *Kazakstan Respublikasy Ortalyk memlekettik muragaty [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]. F. 1890, Op. 2, D. 179, - L. 64 [in Kazakh].*
35. *Kolobov O. A., Kornilov A.A., Ozbai F. Sovremennye turetsko-rossiiskie otnosheniia: problemy sotrudnichestva i perspektivy razvitiia [Modern Turkish-Russian relations: problems of cooperation and development prospects]. Istanbul: İSİ NNGU, 2004, - 323 c [in Russian].*